

Teostest, mitte Faehlmannist

Friedrich Robert Faehlmann. Teosed I.

Koostanud Mart Lepik, Eva Aaver, Heli Laanekask, Kristi Metste. Tartu, 1999, EKM. 270 lk., Teosed II. Koostanud Kristi Metste. Tartu, 2002, EKM. 364 lk., Teosed III. Koostanud Kristi Metste, Jaan Undusk, Marju Lepajõe. Tartu, 2011, EKM ja UTKK. 454 lk.

Meie esimene tekstikriitiline väljaanne ilmus aastail 1961–1963, seega ligi viiskümmend aastat tagasi. Mõistagi oli see „Kalevipoeg”. Avaldamisele eelnes pikk ja põhjalik eeltöö, mille tulemused on tähelepanuvääravad ja eeskujuvad tänaseni. Ainsaks puuduseks näikse Alg-Kalevipoja avaldamata jätmine. Mäletan toonaseid nõupidamisi, kus ma sellele korduvalt viitasin, paraku tulemusteta. Põhjust ei tea siiani – vististi peljati mahtu. Nüüd siis järgnevad ülalnimetatule Faehlmanni „Teosed”.

Friedrich Robert Faehlmann on meie kultuuriloos täiesti omaette suurus. Liialdust kartmata leian, et tegu on mitmekülgse, pööraselt andeka mehega. Eks olnud Faehlmann see, kes lõi meie ärkamisaegse mütoloogia; eks olnud tema see, kes n.-ö. kiskus rahvapärimestest esile Kalevipoja, tegi temast rahvusvägilase, tulevase eepose peategelase ja visandas ka eepose kava; eks olnud ta andekas – ehkki mitte viljakas – kirjanik ja eks olnud ta ülimalt nõutud arstina.¹ Peatumata pikemalt Faehlmanni osal meie kultuuriloos – see on suur – vaadeldgem tema teoseid.

„Teoste” esimene köide edastab meile Faehlmanni folkloorsed tööd, ka pseudomütoloogia, biograafilise tüli Nolckeni ja Liphartiga ning tema eestikeelse loomingu: luule, kalendrijutud ja populaarteadusliku pala rõugetest. Lisas on toodud kommentaare ja teoste variandid, isikunimede register (17 illustratsiooni).

Teine köide annab kaheksa eesti keelele pühendatud tööd ja kolm arstiteaduslikku kirjutist. Lisana on toodud Faehlmanni doktoriväitekirja sissejuhatus „Lectori”. Järgnevad kommentaarid, nimeregister (110 nime), allikad (3), üks

käsikiri, trükised (117 trükist 25 autorilt), seitse perioodilist väljaannet. Illustratsioonid on 13. Uudne ja väga tervitatav on omaaegsete ravimite register (25 nimetust).

Kolmas köide vahendab meile kolm Faehlmanni raamatut; tema väitekirja, ülevaate verisest kõhutövest Tartus 1846. aastal ning eesti keele lektori kohale astumise puhul avaldatud eesti verbide pöördkondade korrastamise katse. Siingi järgnevad kommentaarid ja registrid: isikunimed (262), arhiiviallikad (7), üks käsikiri, 213 trükist ja 73 elektroonilist väljaannet (kokku 167 autorit) ja 13 perioodilist väljaannet. Siingi tuuakse omaaegsete ravimite register (110 nimetust, ainult 9 kattub teise köite vastava nimistuga). Illustratsioonid on 17.

Võib arvata, et vanade ravimite väljalugemine ja lahtimõtestamine võttis aega. Saatesõnas on kenasti viidatud arstiteadlastele, tänu kellele see ülepea võimalikuks sai. Nüüd on tore lugeda neid vanaaamaegsete rohtude nimetusi ning tuletada meelde – kas ja millal oled ise midagi taolist pruukinud: olgu see siis ristiköömneõli, loorberkirsivesi, juudasitt (siin viisakalt juudavaiguks tõlgitud – III k., lk. 448), riitsinus või odratum (sic! ravim). Igatahes on see register omaette panus meie kultuurilukku.

Pean tunnistama, et nii pentsikut väljaannet pole ma varem kohanud. Asi algab juba pealkirjast. Koostajad kinnitavad, et „nimekuju „Teosed” tähistab väljaandeliiki, mis sisaldab autori põhilisi teoseid kõikidest talle tüüpilisest žanridest” (T. I k., lk. 29). Tegemine on seega ikkagi valikuga, millega paratamatult seostub subjektiivsus. Kui kriitik eelistanuks avaldatule mõnda muud teost, siis mõõnem, et temagi eelistus on subjektiivne. Sestap tuleb kavasid võtta Faehlmanni *Opera omnia*.

Kummaline on ka kirjatööde järjestamine. Tööde rühmitamiseks on põhiliselt kaks võimalust: kõige lihtsam (aga kas kõige sobilikum?) oleks muidugi kronoloogiline; käesoleval juhul – autori mitmekülgsest arvestades – oluks kohane temaatiline (ilukirjandus, folkloristika, keeleteadus, arstiteadus). Saatesõnadest selgub, miks ei ole järgitud üht või teist printsiipi. Ilmneb, et pole olnudki ulatuslikumat töökava Faehlmanni teoste publitseerimiseks. Esialgu taheti avaldada pikka aega seisnud, M. Lepiku koostatud üheköiteline „Valitud teosed” (I k., lk. 28). Seoses köite täiendamisega – okupatsiooniaegse ideoloogilise

¹ Äsja ilmunud uurimuses väidetakse, et Faehlmann – püüdes eesti keelt täpsemalt, adekvaatsemalt kirjeldada – avaldas kaheksa aasta jooksul 32 artiklit eesti keelest. R. Kasik. Stahli mantlipärijad. Eesti keele uurimise lugu, Tartu Ülikooli Kirjastus, 2011, lk. 63.

surve tagajärgede likvideerimine – võeti kavandamisele teine köide (I k., lk. 29). Teise köite saatesõnas pole vihjetki kolmandale köitele. See võeti koostamisele alles pärast teise köite ilmumist (III k., lk. 119). Seesugune kavandamata kasvamine teebki köited ebaühtlaseks. Vähemagi ettemõtle-mise korral võinuks ju teise köite *Medica* (kokku 37 lk., *Lectori* – 4 lk. ilmus niigi III köites) asenda-da kolmanda köite keeleteadusliku tööga (43 lk.). Nii oluks ühes köites koos keeleteadus ja teises arstiteadus, mis lugejaskonnale oluks kindlasti meelepärasem praegusest hajutatusest. „Teoste” sünnilugu näitab muide sedagi, et teaduses – aga küllap mujalgi – on töö kavandamine vältimatu, hoolimata põlatud nõukogulikust plaanimajandusest. Käsi rüppe panna tunnukse varavõitu. Me pole saanud näiteks esimese köite saatesõnas (lk. 29) lubatud kirju. Küllap on ka avaldamata kirjutisi (R. Kasiku mainitud 32 artiklit) ja käsi-kirju – seega ootame „Teoste” neljandat köidet. Mõistagi ei saa seesuguse kavandamata töö puhul jälgida esimese tekstikriitilise väljaande eeskuju. Aga ühte pidanuks koostaja kui mitte teise, siis kindlasti kolmanda köite kavandamisel silmas pidama – nimelt Faehlmanni bibliograafia koostamist. Õigupoolest pidanuks bibliograafia olema eelduseks ja aluseks „Teostele”. Aga jät-kem sedakorda oleksid ja pöördugem reaalsete tekstide manu.

Koostajad on õigeks pidanud, et igale võör-keelsele (saksa, ka ladina keel) kirjutisele järgneb kohe tõlge. Paljude – ka minu – arvates võinuks tõlked koondada teoste lõppu, n.-ö. lisasse. Kui seda ei peetud võimalikuks, tuleks tõlked eristada originaalist kirjavildil abil (srite on ju igasugu-seid). On häiriv näha ja lugeda tõlget samas kirjas kui originaali. Paistab aga, et kommenteerijad peavadki tõlget tähtsamaks: kommentaaridele viidatakse ainult tõlgetes. Tõesti ei mõista, miks ei ole vastavaid viiteid ka originaalides? Kas vii-dete numeratsioon peab tõesti iga kirjutise puhul algama ühest? Palju lihtsam – ja kommentaaride leidmisel hõlpsam – oluks jooksev või läbiv numeratsioon. Üpris veider on täрни kasutamine viitemärgina, nimelt Faehlmanni joonealustes märkustes (nt. II k., lk. 104, 105, 107 jm.). Mis takistas siingi numbri kasutamist? Võib julgesti öelda, et kasutatud süsteem ei ole lugejasõbralik. Koostaja seisukohalt on süsteem muidugi selge ja kergemini teostatav. Siin tuleks taas osutada väljaande kavandamatusele.

Kõigepealt mõni sõna tõlgetest. Koostajate sõnul (I k., lk. 50) on tõlked kaasajastatud. Kar-detavasti on siin mõningaks tõkkeks olnud tõlkija (M. Lepik) autoriteet. Teisalt on tõlkimine kau-

nikesti subjektiivne. Mina tõlgiksin *ganz herrlich* (lk. 55) *päris tore*, mitte *väga tore* (lk. 69), *es findet* (lk. 93) *esineb*, mitte *avaldab mõju* (lk. 95). Päris kindlasti ei ole *Sagenmann* (lk. 57) *muinasjutu-vestja* (lk. 71). Vasteks sobiks kas muistenditundja või pärimuste teadja. Kas on mõtet säilitada saksa *Kallewid* ka eestikeelses tekstis (*Kallewiid*, lk. 75 jj.)? Mina kasutaksin pigem *Kalevine*. *Bemerkt* (lk. 97) peaks olema küll *märgatud*, mitte *mär-gitud*. *Eine andere Reihe unsere Leistungen sind historische* (lk. 166) on edastatud – *Teine sari, meie töötulemusi on ajaloo alalt* (lk. 171). Parema oleks ehk *meie saavutuste teine rida on ajaloo vallas*. Aga jäägu see – tõlkimine on ju suuresti subjektiivne. Pealegi on teise ja kolmanda köite tõlked pare-mad. Mõistagi tuleb esile tõsta arstiteaduslike tekstide tõlkeid – need on tõelised filoloogilised vägiteod! Muidugi võinuksid tõlkijad meele hoi-da Faehlmanni aega ja tema kõnepruuki. Kas on põhjust tõlkida *Influenza* (III lk. 252 jj.) gripiks, kui tollal seda nimetust ei teatud ega kasutatud. Tulnuks jääda tollase nimetuse juurde ja kom-mentaaris öelda, et tegu on gripiga! „Tekstide parimaks mõistmiseks” on avaldatud ulatuslik kommentaarium mõnes osas liigagi põhjalik, tei-salt aga vajakajääv. Küllap tulnuks seletada Tartu sõna (lk. 47) kaasaegselt, mitte jääda Faehlmanni tõlgenduse juurde. „Muistend Wannemuisest” (lk. 179 jj.) juures tulnuks viidata ka varasemale „Wannemuse laulule” (lk. 50 jj.). Täpsustust va-jaks ka *lome* (s. o. loome) – Faehlmanni seletus (lk. 222) tundub kunstlik. Kavilda kihelkonda (II, lk. 34) ei tunta. Kommentaaris tulnuks selgi-tada, millisesse kihelkonda Kavilda vald kuulub. Selgitust vajab 2. aorist (lk. 50) ja vist ka *muta* (lk. 53). Kui *vindiciren* (lk. 66) ei ole tõlgitav, siis *vinditseerih* (lk. 1207) vajab seletust., samuti *kontsinniteet* (lk. 122) ja *vocalis radicalis* (lk. 216). Kindlasti nõudnuks seletust omaaegne meditsii-terminoloogia – osalt vananenud või tähendus teisenenud. Ent teises köites on neid vähe, sil-mapaistval määral aga kolmandas köites. Peale muu leidsin tõlgetest kaks piinlikku trükiviga: Sjörgen (lk. 1262) *pro* Sjörgen ja verivormid (lk. 211) *pro* verbivormid. Siin ilmneb ka viitemärgi * kasutamise järelemõtlematus. Näiteks lk. 326 viide 5: Vt. viide * lk. 323. Aga lk-1 324 on tervelt viis * tähisega viidet. Leidmata õiget, peab taas uurima teksti. Esimeses köites seda ei olnud, teises köites aga viitab viide varasemale üsna sagedasti (26 korda). Mõistagi oluks huvitav teada, mis värvid on viin, šveinfurt ja neuvider (290, tõlge 293). Kolmandas köites – õnneks – vii-temärgi * ei kasutata. Ülepea tunnukse kolmas köide õnnestunud nii tõlkelt kui ka kommentaa-

ride poolest. On ainult üks aga! Mittemeedikule tulnuks ohtrasti seletada omaaegseid – võib-olla ka tänapäeval kasutatavaid – termineid. Mis on *eksudaat* (lk. 99), *dekupitiine* (lk. 100), *emeetiline* (lk. 100), *perikardiit* (lk. 108), *seroosne* (lk. 108), *eksanteem* (lk. 257), *hüpostaatiline* (lk. 263) jpt.? Isegi kommentaar kasutab termineid seletamata (*nosoloogiline* süstematiseerimine – lk. 390, märkus 49).

Sealjuures on laiemalt tuntud *pleuriit* ära seletatud (lk. 391, märkus 50). Kui arvestada lugejaskonda, oluaks meditsiinitermine avamine vältimatu. Kui aga valitses seisukoht, et kes neid aegunud asju ikka loeb peale mõnede arstiteaduse ajalooga tegelejate, siis on kommenteerijad toiminud õigesti. Seega kerkib küsimus: kellele on need „Teosed” mõeldud?

Illustratsioone on kolme kõite peale 47. Neist on Faehlmannist ainult kolm (tõesti kõik soliidsete teoste sisekaaned). Mart Lepikust teksti sees foto, 2 Maydelli illustratsiooni Faehlmanni muistenditele. Ülejäänud on leheküljed või tiitellehed trükistest ja näited käsikirjadest. Esimeses ja teises kõites on kummaski 6 näidet trükistest ja 7 käsikirjadest, kõik mõistagi Faehlmanni pärand. Kolmas kõide edastab skemaatilise linna plaani, 5 Faehlmanni teost ja 10 muud trükist. Imelikul kombel kattuvad illustratsioonid lk. 338 ja 358 (esimest illustratsioonide registris pole). Veel veidram on tiitellehe näide lk. 248. Selle järgi on Faehlmanni „Verine kõhutõbi” ilmunud ka eesti keeles E. J. Karowi väljaandel 1848. aastal Tartus. Kommentaarid sellele ei vihja. Tiitellehe kiri ja kujundus vastavad täpselt oma aja moele (vrd. lk. 245 ja 358). Väike nali? Ja miks mitte. Ent tahtsin öelda hoopis seda, et otstarbekam oluaks esitada rohkem isikuid, mitte trükitud ja kirjutatud paberit. Eeskätt muidugi Faehlmanni ennast (ilmus kunagi – vist AKÜ toimetistes raamatuke Faehlmanni ikonograafiast – sealt saanuks kindlasti andmeid), aga ka Faehlmanni uurijatest (vähemalt Liis Raud, aga miks mitte ka E. Aaver ja A. Laanekask), kindlasti Faehlmanni-aegsest OES-i seltskonnast. Maydelli jooniseidki võinuks olla rohkem. Aga ju oli koostajatel oma kontseptsioon – kahju ainult, et sellest pole juttu. Eriti just kolmanda kõite illustratsioonid panevad õlgu kehitama. Või on see nimme arstiteaduse ajaloost huvitatuile?

Hoolimata eeltoodud puudujääkidest ja visisti ka subjektiivselt virisemisest tuleb mõnda, et koostajad on teinud hiigeltöö. Mäletan, kui M. Lepik näitas mulle Faehlmanni käsikirja – need olid värsid. Pärast pikaajalist silmitsemist suutsin sealt pigem aimata kui välja lugeda

sõna *Wannemune*! Lepik naeris ja möönis, et Faehlmann ongi tal raskesti ligipääsetav tegelane. Faehlmanni käekiri – ikkagi vist – on tõesti EKLA fondidest kõige raskemini loetav. Sügav kummardus kõigile, kes sellega hakkama on saanud. Ka meditsiiniliste teoste kommentaaride kohta võib öelda, et tegu on 19. sajandi esimese poole arstiteaduse ajaloos lühikursusega. Iseasi, kellel ja kui paljudel seda tänapäeval vaja on. Aga ta on olemas. Veel kord müts maha tegijate ees!

Eriti tahaksin esile tõsta omaaegsete ravimite registrit (nii teises kui ka kolmandas kõites) koos rahvapäraste vastetega, see on etnoloogidele tõeline maiuspala.

Mida ütlevad need kõited Faehlmannist? Oli ju ennegi teada, et ta oli hea kirjanik, meie esimesi folkloriste. Vähem teati tema tööst eesti keele uurimisel. Lausa mõnu on lugeda tema töid nii astmevahelduse kui ka käänamise-pööramise alalt. Lugeses tundus, et Faehlmann takerdus nimelt vanasse kirjaviisi (just konsonantismi puhul). Muidu seisnuks ta Ahrensi kõrval. Ikka on püsinud Faehlmanni nime järel epiteet *hea arst*. Aga selle sisu oli meile teadmata. Alles nüüd, süüvinuna ka tema kirjutistesse meditsiini vallas, hakkad aimama, mida tähendas hea arst 19. sajandi keskel. Palju jääb muidugi võõraks – erialase terminoloogia tõttu – aga see, mida aima, paneb tunnistama: Friedrich Robert Faehlmann oli suurmees, võib-olla suurem kui palju kiidetud lauluisa – seda nii arstina, keeleuurijana, kirjanikuna kui ka eesti rahva eestvõitlejana, kelle relvaks oli Kristjan Jaagu poetatud seemnest idandatud mütoloogia. Me teame nüüd, et see on pseudo-mütoloogia. Seda suurem au Friedrich Robertile, kes selle omal jõul kujundas ja välja arendas. Kui pikka aega toitis ja kujundas see kultuurielu!

Jah, „Teosed” on avardanud ja süvendanud Faehlmanni mõistmist. Ometi ei ole ma päris rahul. Faehlmanni avaldamist tuleb jätkata. Temasuguse mehe looming tuleb avaldada terve-nisti, ka kirjad (mida ühe kõite saatesõnas lubati). Ainus mõeldav lahendus oleks *Opera omnia*. Kui oleks valida valitud ja kogutud teoste vahel, siis leppinuks ma pigem esimese kõitega. Kui sellega ei piirdutud, siis on vastuseks ainult kõik, kogutud teosed. Mõõndes kõigiti selle tööga seotud aega ja vaeva, leian siiski, et see tuleb lõpule viia. Muidugi kuluks tegijatele ära hingetõmme või puhkepauz. Aga olgu meil vähemalt üks mees, kelle kõik kirjatööd on avaldatud, ja olgu see Friedrich Robert Faehlmann! Tänu tehtud töö eest!

Ülo Tedre